

УДК 159.9(07)(075.8)

Т. Перепелюк, канд. психол. наук, доц.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОГО РІВНЯ ВИКЛАДАЧА ПСИХОЛОГІЇ**

Розглянуто різні аспекти формування й розвитку професійних умінь і навичок особистості викладача психології, його індивідуальності в процесі професійної діяльності, самоосвіти та саморозвитку.

Ключові слова: викладач психології, професійні здібності, уміння, навички, особистісні якості.

Постановка проблеми. Вітчизняний і міжнародний досвід показує, що викладання психології здійснюється як психологами, так і педагогами. У першому випадку актуальним стає завдання педагогічної підготовки психологів, а в другому – психологічної підготовки педагогів. Хто краще може викладати психологію: психолог або педагог? Очевидна перевага психолога полягає в глибоких знаннях предмета, однак йому часом бракує педагогічної й методичної підготовленості до викладацької діяльності. Педагог не має настільки глибоких знань із психології, однак у нього є очевидна перевага з погляду методичної підготовленості, він уміє педагогічно грамотно підібрати навчальний матеріал і навчити йому. Отже, не можна дати однозначну відповідь на поставлене вище запитання "хто кращий?". І психологи, і педагоги мають право на викладання психології, але важливо, щоб психолог був педагогічно, а педагог – психологічно обізнаним. Тому необхідно приділяти увагу вивченню психологами педагогічних дисциплін, важливих для успішної викладацької діяльності.

Проблема статті: шляхи модернізації вищої освіти України визначені європейськими та світовими тенденціями розвитку цієї галузі. Прагнення до безперервного розвитку, входження у світовий освітній простір, подолання всіх деформацій попереднього періоду мають стати визначальними ознаками української освітньої реформи. Мета вищої освіти сьогодні – це підготовка фахівців, здатних забезпечити перехід від індустріаль-

ного до інформаційно-технологічного суспільства, через інновації в навчально-виховному процесі та науково-методичній роботі. Тому основним завданням діяльності сучасного вищого навчального закладу в Україні має стати формування інноваційного освітньо-виховного середовища, що передбачає не тільки зміни в організації навчання, а й удосконалення професійно-особистісного рівня викладачів. Для того, щоб вища освіта України максимально задовольняла вимоги часу, такі чинники, як компетентність, професіоналізм, інтелект, творчість повинні відігравати провідну роль у функціонуванні цієї сфери. Усі ці риси можна вважати необхідними ознаками сучасного креативного викладача ВНЗ, перед яким постійно постає проблема вдосконалення, підвищення своєї педагогічної майстерності, особливо в контексті інтернаціоналізації вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними вченими досліджувалися риси професіоналізму та феномен педагогічної майстерності (О. Столярчук); моделі діяльності й компоненти його структури (О. Баклицька, Н. Степанченко); інформативні дані про викладача вищої школи (методика Р. Кеттела); питання формування професійної майстерності аналізуються в наукових дослідженнях В. Андрущенко, Ю. Васильєва, С. Вітвицької, Г. Єльнікової, І. Зязюна, Б. Кобзаря, Н. Ничкала, І. Підласого, О. Пометун, О. Пехоти, О. Савченко, І. Осадченко, М. Фіцули та ін. Структуру педагогічної майстерності досліджували у своїх працях

В. Кан-Калик, Д. Крамущенко, І. Кривонос. Питання, пов'язані з підготовкою науково-педагогічних працівників, підвищенням їхньої кваліфікації та педагогічної майстерності розкриті в науковому доробку В. Гриньової, К. Корсака, М. Романенка, Н. Селіверстової, В. Семиченко та ін.

Мета статті – проаналізувати основні складові професійно-особистісного рівня викладача вищої школи та вказати деякі шляхи його формування, підкреслити роль цих процесів у становленні професіоналізму педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст професійної компетентності викладача психології визначається кваліфікаційною характеристикою. Вона є нормативною моделлю компетентності викладача й відображає науково обґрунтований склад професійних знань, умінь і навичок. Кваліфікаційна характеристика – це, по суті, зведення узагальнених вимог до викладача на рівні його теоретичного і практичного досвіду.

У загальному вигляді психологічні знання визначені навчальними програмами, психологічна підготовка майбутнього викладача припускає досить широкі знання методологічних основ психології:

закономірностей соціалізації й розвитку особистості; суті, цілей і технологій виховання й навчання;

законів вікового, анатомо-фізіологічного і психічного розвитку людини.

Тому психолого-педагогічна підготовка майбутнього викладача психології в першому наближенні моделює й реалізує методологію, теорію й технологію психологічної діяльності, закладає основи гуманістично-орієнтованого мислення психолога.

Психологічні знання – необхідна, але далеко не достатня умова професійної компетентності. Багато з них, зокрема теоретико-практичні й методологічні знання, є передумовою психологічних умінь і навичок.

Психологічні уміння – це сукупність тих знань, що послідовно розгортаються в зовнішньому або внутрішньому плані психологічних дій, частина з яких може бути автоматизована (навички), спрямованих на розв'язання завдань розвитку гармонійної особистості й заснованих на відповідних теоретичних знаннях. Таке розуміння суті психологічних умінь має прямий вихід у практику підготовки психолога.

Проте, фундамент педагогічної майстерності закладається набагато раніше – у процесі придбання та поглиблення знань і практичної підготовки до занять.

Основні складові педагогічної майстерності:

ясне розуміння цілей і завдань навчання й виховання студентів;

єдність думок і дій;

висока особистісна відповідальність;

постійна робота з підвищення якості занять;

знання дисципліни, яка викладається;

знання педагогіки і психології;

постійне додержування принципів навчання й виховання у ВНЗ;

уміння захоплено і доступно викладати навчальний матеріал, раціонально використовувати навчальні посібники і ТЗН;

педагогічний такт і неухильне дотримання вимог до проведення занять;

висока загальна культура поведінки і моральність;

уміння глибоко і самокритично аналізувати проведення заняття, виявляти причини помилок і недоліків, робити правильні висновки.

Перелік елементів, що становлять майстерність професійної компетентності викладача, може бути представлений як єдність його теоретичної та практичної готовності. Психологічні вміння тут об'єднані в чотири групи.

Група 1. Вивчення особистості й колективу з метою визначення рівня їх підготовленості до активного опанування нових знань; виділення комплексу освітніх, виховних і розвиваючих завдань, їх конкретизація і визначення домінуючих завдань.

Група 2. Уміння програмувати способи психологічних взаємодій; комплексне планування освітньо-виховних і розвиваючих завдань; обґрунтований підбір змісту освітнього процесу; оптимальний вибір форм, методів і засобів його організації.

Група 3. Уміння виконувати психологічні дії припускають виділення та встановлення взаємозв'язку між компонентами і чинниками виховання й навчання, приведення їх у дію: створення необхідних умов (матеріальних, морально-психологічних, організаційних, гігієнічних тощо) здійснення освітнього процесу; організація й розвиток спільної діяльності; забезпечення зв'язку ВНЗ із довіллям, регулювання зовнішніх непрограмованих дій.

Група 4. Уміння вивчати процес і результати розв'язання психологічного завдання вимагають оцінювання підсумків психологічної діяльності: самоаналіз і аналіз перебігу психологічного процесу та дій психолога; визначення нового комплексу домінуючих і підпорядкованих психологічних завдань.

Практична готовність викладача психології у структурі його професійної компетентності виражається в зовнішніх (предметних) уміннях – уміннях психологічно діяти. До них належать такі.

Інформаційні уміння. Зазвичай їх пов'язують тільки з безпосереднім викладом навчальної інформації, тоді як вони мають місце й у способах її отримання. Це уміння як навички роботи з друкарськими і комп'ютерними джерелами, уміння дидактично їх перетворювати, тобто інтерпретувати й адаптувати інформацію до завдань навчання і виховання. У процесі безпосереднього спілкування інформаційні уміння виявляються у здатності ясно і чітко викладати навчальний матеріал, зважаючи на специфіку дисципліни, рівень підготовленості студентів, їх життєвий досвід і вік; логічно правильно будувати і вести конкретну розповідь, пояснення, бесіду, проблемний виклад; органічно поєднувати використання індуктивного і дедуктивного шляхів викладу матеріалу; формулювати питання в доступній формі, коротко, чітко й виразно; застосовувати технічні засоби, електронно-вимірювальну техніку і засоби наочності; висловлювати думки за допомогою графіків, діаграм, схем, малюнків; оперативно діагностувати характер і рівень засвоєння студентами нового матеріалу з використанням різноманітних методів; перебудовувати у разі потреби план і хід викладення матеріалу.

Розвиваючі уміння. Такі уміння припускають визначення "зони найближчого розвитку" (Л. С. Виготський) окремих студентів і групи в цілому; створення проблемних ситуацій та інших умов для розвитку пізнавальних процесів, почуттів і волі вихованців; стимулювання пізнавальної самостійності та творчого мислення, потреби у встановленні логічних (частки – до загального, конкретного – до абстрактного) і функціональних (причини – наслідки, цілі – засоби, дії – результат) стосунків; формулювання і постановку питань, які вимагають застосування засвоєних знань, порівнянь і самостійних висновків; створення умов для розвитку індивідуальних

особливостей, здійснення в цих цілях індивідуального підходу до студентів.

Орієнтаційні вміння. Вони спрямовані на формування морально-ціннісних настанов вихованців і наукового світогляду.

Комунікативні вміння викладача психології структурно можуть бути представлені як взаємопов'язані групи перцептивних умінь, власне умінь спілкування і психологічної техніки.

Уміння власне спілкуватися. На етапі моделювання наступного спілкування психолог спирається передусім на свою пам'ять і уяву. Він повинен подумки відновити особливості попереднього спілкування з групою й окремими студентами, поставити себе на їхнє місце, ідентифікувати-ся з ними, побачити навколишній світ їхніми очима.

Одним із чинників формування професійно-особистісних якостей є управління спілкуванням:

у педагогічному процесі передбачає опанування викладачем умінь розподіляти увагу, підтримувати її стійкість;

вибирати для групи й окремих студентів найбільш відповідний спосіб поведінки і звернення;

аналізувати вчинки вихованців, бачити мотиви, якими вони керуються, визначати їхню поведінку в різних ситуаціях;

створювати досвід емоційних переживань студентів, забезпечувати атмосферу благополуччя в групі;

управляти ініціативою в спілкуванні, використовуючи для цього багатий арсенал засобів, що підвищують ефективність взаємодії.

Установленню зворотного зв'язку в процесі спілкування допомагають емпатійні процеси, що виникають у ході взаємодії педагога й вихованців. Емоційний зворотний зв'язок досягається через уміння в поведінці студентів уловлювати загальний психологічний настрій групи, відчувати момент зміни в емоційних станах, їхньому бажанні й готовності працювати, у їхньому загальному настрої; своєчасно бачити виключення окремих студентів із загальної діяльності.

Професія викладача психології має свою специфіку, на відміну від професії психолога-практика. Викладач повинен не тільки мати психологічні знання, але й уміти передавати їх студентам. Із цього погляду вміння, особистісні якості та здібності викладача психології схожі на вміння, особистісні якості та здібності викладача інших викладацьких професій.

Щоб домогтися успіху, викладач повинен сформува-ти такі знання, уміння та здібності:

бути різнобічно обізнаним, ерудованим у різних сферах психологічних знань;

добре знати дисципліну, яку викладає;

уміти самостійно підбирати навчальний матеріал; визначати оптимальні засоби й ефективні методи навчання;

уміти доступним шляхом пояснювати навчальний матеріал, щоб забезпечити його розуміння й засвоєння студентами;

уміти створити мотивацію студентів для засвоєння навчального матеріалу;

бути вимогливим до знань і умінь студентів;

мати комунікативні й організаторські здібності та педагогічний такт; володіти логікою й мати гарний словниковий запас;

володіти виразними засобами спілкування, ораторськими й артистичними здібностями;

мати спостережливість і вміння зрозуміти студента; бути здатним до рефлексії власної викладацької діяльності.

Звичайно, дефіцит певних умінь і якостей не є про-типоказанням для викладацької діяльності. Існують різні індивідуальні стилі викладання. Наприклад, в од-ного викладача можуть бути яскраво виражені артисти-чні й ораторські здібності, в іншого – здатність до логіч-ного та систематичного викладу навчального матеріалу. Як і в інших видах професійної психологічної роботи, у викладацькій діяльності психологові важливо врахову-вати індивідуальні особливості своєї особистості.

Інтелектуальні якості мають величезне значення не тільки для вченого, але й для викладача. Розумна лю-дина – одна з характеристик, найчастіше згадувана студентами, коли вони оцінюють шанованого ними ви-кладача. Дуже примітне висловлювання В. Дружиніна: "Немає успішного психолога без високого інтелекту". Щоб зрозуміло пояснювати навчальний матеріал студе-нтам, викладач насамперед повинен сам ясно розуміти його. Саме відносно викладача особливо справедлива крилата істина: "Хто ясно мислить – той ясно викладає". Неясність думки викладача призводить до туманності його мови, як наслідок – до нерозуміння з боку студен-тів. Неправильно чинять ті викладачі, які намагаються сховати бідність думки за наукоподібними й гарними формулюваннями невизначеного змісту.

Від викладачів часто чекають цікавого й навіть арти-стичного викладу матеріалу з навчальної дисципліни. Із цього приводу С. І. Гессен писав: "Ораторське мистецт-во професора полягає не в легкості стилю його мови, але у здатності його мислити під час мови, відкривати на лекції нові доведення й відтинки думки, яку розвиває. Тому зовнішня шорсткість мови, оскільки вона є вира-женням боротьби думки зі словом, становить часто справжню принадливість наукової мови... Звичайно, деякий мінімум виразних засобів необхідний для викла-дача наукового курсу..." (Гессен, 1995).

Подібні думки висловлював і Г. Сельє: "Характерно, що непомірна краса мови є недоліком наукової лекції, оскільки відволікає увагу слухачів від пояснюваного" (Сельє, 1987). При цьому не можна заперечувати факт впливу особливостей мови викладача на ефективність навчання. Уміння ставити логічні наголоси, робити необхідні й доречні паузи, чітка та ясна дикція важливі для педагогічної діяльності. Такі недоліки мови викла-дача, як занадто висока швидкість викладу, гугнявість, шепелявість, недбалість у вимові, сприяють форму-ванню зневажливої, а іноді й негативної настанови студентів. Однак ці недоліки можуть бути виправлені шляхом систематичних вправ.

Педагогічна праця – це особливий вид висококвалі-фікованої розумової діяльності творчого характеру, яка вирізняється високою мірою напруги. Робота викладача ВНЗ – це свідома, доцільна діяльність, спрямована на навчання, виховання й розвиток студентів; йому нале-жить провідна роль у формуванні в студентів професій-них знань, вихованні активної соціальної та життєвої позиції. Як і в будь-якому виді творчості, у викладацькій діяльності своєрідно поєднуються дії нормативні та евристичні, створювані в процесі власного пошуку; особ-ливо це характерно для викладача психології. Для цієї діяльності характерна відносна самостійність творчого вибору методичних дій, прийомів у межах загальних, визнаних принципів.

Для опанування професії передбачається самостій-на робота викладача, яка включає: систематичну підго-товку до кожного виду навчального заняття, постійну роботу з новинками навчальної літератури, вивчення

досвіду колег і запозичення кращого, корисного, дійсно необхідного; відмова від стереотипів у своїй праці; вироблення індивідуальних прийомів (постановка голосу, техніка мови, граматична правильність, дикція, інтонація, сила звуку тощо); саморегуляція фізичного і психологічного станів. Успіх викладацької діяльності визначається передусім мірою професійної підготовленості й самоосвіти викладача. У міру накопичення досвіду формуються оптимальні прийоми роботи, приходить майстерність, що дозволяє швидко адаптуватися до будь-якої студентської аудиторії, виникає легкість у роботі.

Виділяють такі етапи, якими самостійно оволодіває кожен викладач:

Етап адаптації до професії: первинне засвоєння викладачем норм, менталітетів, необхідних прийомів, техніки, технологій.

Етап самоактуалізації в професії: розвиток викладачем своїх здібностей, виконання професійних норм, вияв індивідуальних особливостей, саморозвиток засобами професії, цілеспрямоване й усвідомлене посилення своїх позитивних якостей і згладжування негативних; ствердження індивідуального стилю.

Етап вільного володіння професією на рівні *майстерності*, гармонізації викладача з професією: засвоєння високих стандартів, повторення на високому рівні раніше підготовлених (наприклад у інститутах підвищення кваліфікації) розробок, зразків, методичних розробок. Майстерність включає також ті вдосконалення, які здійснює викладач, бажаючи зробити необхідні висновки з недоліків, що допускаються, помилок і успіхів, що досягаються, збагачуючи власний методичний арсенал.

Етап вільного володіння професією на рівні *творчості*: збагачення викладачем досвіду своєї професії за рахунок особистого творчого внеску, авторських знахідок, удосконалення власної праці.

У процесі самоосвіти викладачем має бути сформований індивідуальний стиль професійної діяльності та спілкування, адекватний власним психічним особливостям. Починаючи працювати над собою, необхідно виявляти в собі й розвивати професійно значущі якості. Важлива професійна якість викладача – упевненість у собі, що забезпечує йому оптимальну мобілізовану і стабільну поведінку. Зазвичай викладачі-початківці цією якістю належною мірою не володіють. Недостатня впевненість у собі найчастіше виникає з незнання справи,

низького рівня компетентності, страху виглядати недолугим. Щоб це усунути, необхідно виробити настанову на самозмінення, пошук способів подолання недоліку. Цілком доречні систематичні спостереження, контроль і свідоме регулювання власних емоцій.

Деякі автори виділяють такі завдання самостійної роботи викладача з підвищення ефективності професійної діяльності:

підвищення професійного і культурного рівня; оновлення й удосконалення знань у галузі викладання навчальної дисципліни (зокрема психології);

удосконалення педагогічної й методичної майстерності на основі ідей педагогів-новаторів і творчо працюючих викладачів;

удосконалення методів і стилю взаємодії зі студентами на принципах гуманізму, демократії, відкритості, емпатійності;

формування умінь і навичок наукового аналізу навчального процесу і самоаналізу власної діяльності.

Висновки з цього дослідження. Науково-об'єктивне, зважене дослідження різних варіантів удосконалення викладацької діяльності дозволяє зробити висновок про те, що найефективнішими механізмами розв'язання цієї задачі є безперервний особистісний, самостійний, професійний саморозвиток і самоосвіта.

Перспективи подальших досліджень. До основних напрямів подальших досліджень з обраної проблеми можна віднести вивчення психологічних особливостей самореалізації викладачів-предметників, психолого-педагогічних умов самореалізації особистості викладача в межах Болонського процесу, психологічних детермінант професійного вигорання та деформації викладацького складу, основних шляхів гармонізації професійного й особистісного зростання, психологічних умов каталізації професійної майстерності викладача психології в умовах недостатнього життєвого досвіду.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с.
2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підручник / С. С. Вітвицька. – 3-тє вид., випр. й доповн. – Житомир: "Поліграфічний центр", 2012. – 384 с.

Надійшла до редколегії 22.11.17

Т. Перепелюк, канд. психол. наук, доц.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, Україна

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНОГО УРОВНЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ПСИХОЛОГИИ

Рассмотрены различные аспекты формирования и развития профессиональных умений и навыков личности преподавателя психологии, его индивидуальности в процессе профессиональной деятельности, самообразования и саморазвития.

Ключевые слова: преподаватель психологии, профессиональные способности, умения, навыки, личностные качества.

T. Perepelyuk, PhD in Psychological Sciences, Assistant Prof.

Uman Pavlo Tychina State Pedagogical University, Uman, Ukraine

FORMATION OF PROFESSIONAL AND PERSONAL LEVEL OF PSYCHOLOGY TEACHER

Different aspects of formation and development of professional skills of professor, his individuality during professional activity, self-education and self-development are examined in the article.

Key words: professor of psychology, professional capabilities, skills, personal qualities.